

Les inscripcions ibèriques i llatines del Cogul (les Garrigues, Lleida)

The Iberian and Latin Inscriptions from El Cogul (Les Garrigues, Lleida)

Aquest article sintetitza les investigacions prèvies sobre les inscripcions ibèriques i llatines de la Roca dels Moros del Cogul i aporta una nova anàlisi dels seus textos a partir dels darrers treballs de documentació gràfica efectuats en el jaciment. Es presenta un nou calc integral del conjunt, al qual s'ha aplicat un tractament específic de les imatges i dels signes que ha posat de manifest importants detalls anteriorment ocults. El nou material gràfic ha permès fer una revisió de les lectures precedents d'aquests textos, ampliar-les i aportar nous elements per a la interpretació del contingut. Es comenta l'atribució votiva d'una part de les inscripcions en el context d'un possible santuari d'origen preromà i també s'ofereixen noves aportacions referents a l'àmbit de la toponímia o de les indicacions de tipus territorial.

Paraules clau: El Cogul, epigrafia llatina, epigrafia ibèrica, inscripcions rupestres, inscripcions votives, santuaris preromans.

This article summarizes the previous research into the Iberian and Latin inscriptions carved on the Roca dels Moros at El Cogul and provides a new analysis of the texts based on recent documentation work carried out at the site. We present a new reproduction of the whole scene with a specific treatment of the figures and signs that reveals important details that were previously hidden. The new graphic material has allowed the previous readings to be reviewed and expanded and for new contributions to be made to the interpretation of their content. The paper includes comments on the votive meaning of a part of the inscriptions in the context of a possible pre-Roman shrine and also contributes new information concerning toponymic or territorial terms.

Keywords: El Cogul, Latin epigraphy, Iberian Epigraphy, rock inscriptions, votive inscriptions, pre-Roman shrines.

Presentació

El descobriment del conjunt rupestre la Roca dels Moros (el Cogul) fou atribuït per Almagro (1952 i 1957) a C. Rocafort, per bé que Tarragó ens refereix que fou descobert i investigat en primer lloc per Ramon Huguet al començament del segle xx. Els materials arqueològics que aparegueren en aquella ocasió foren traslladats al Museu de Lleida el 1913. J. Bosch Gimpera i J. Colomines també investigaren el jaciment, però només localitzaren alguns elements de sílex d'un possible taller a l'aire lliure que enviaren

al Museu Arqueològic de Barcelona. De les restes que s'han pogut conservar, tan sols tres peces recollides en l'article de J. Tarragó (1963: 133-139) podrien estar associades a l'època de les inscripcions: un fragment informe de ceràmica ibèrica amb decoració de ratlles de color vinós, un fragment informe d'un vaset de terra sigil·lada amb decoració floral en relleu dentat i un fragment de vora d'una pàtera també de terra sigil·lada.¹

1. Vegeu les figures 9, 10 i 11 del treball de Tarragó 1963.

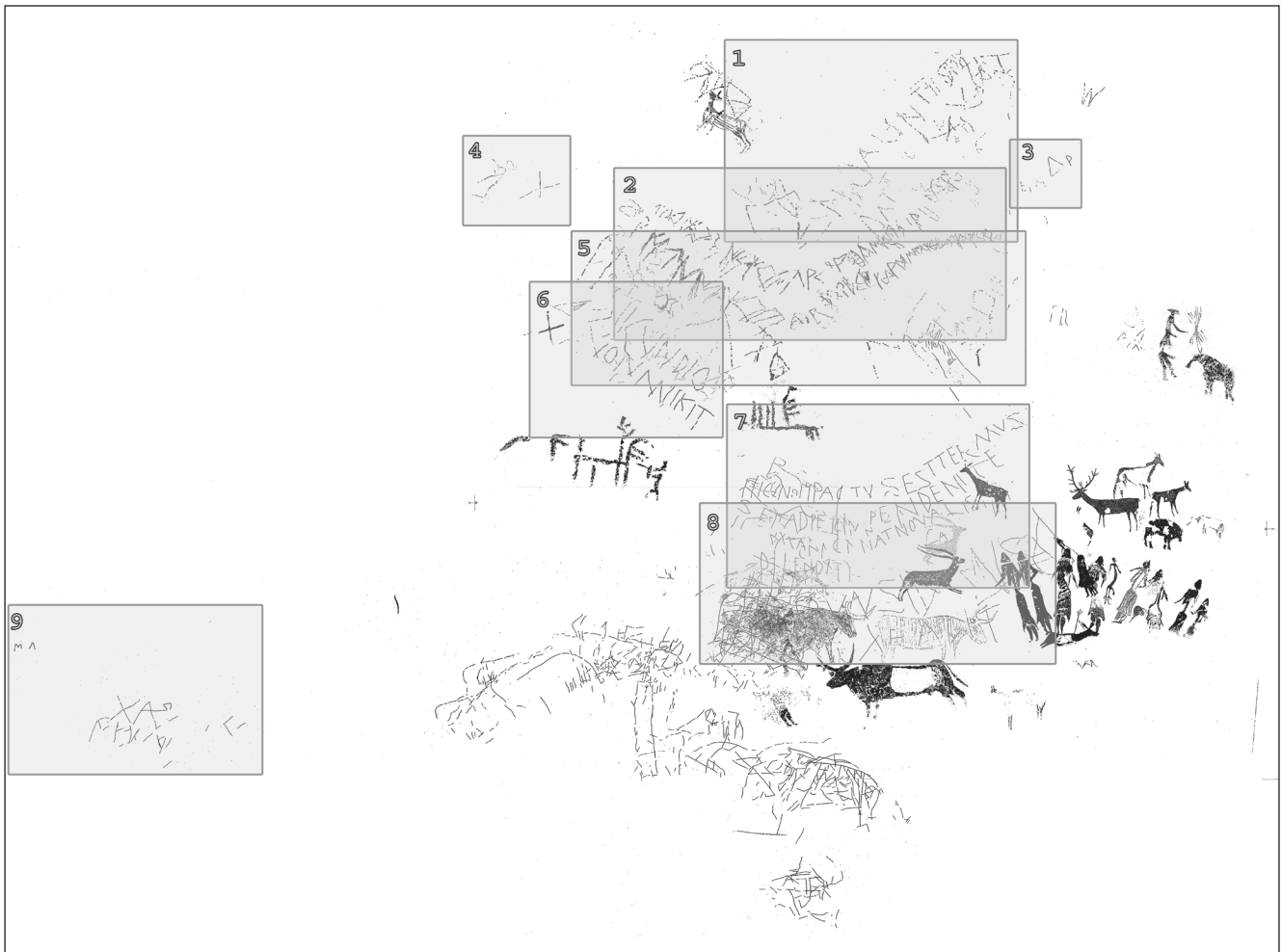

Figura 1. Calc general amb la situació de les inscripcions (2007).

Altres estudiosos visitaren el lloc: H. Breuil, H. Obermaier, L. M. Vidal i H. Begouen, però cap no es referí a les inscripcions. El primer que hi parà esment fou Joan Cabré, que les fotografià i els atribuï un caràcter religiós per la presència de les pintures, a les quals conferia una significació possiblement màgica.

Les inscripcions foren efectivament estudiades i publicades per altres historiadors i epigrafistes. Pel que fa a les ibèriques podem esmentar les notícies i propostes de transliteració i interpretació de Manuel Gómez Moreno, Martín Almagro, Joan Maluquer de Motes i Jürgen Untermann. A l'apartat d'anàlisi i lectura es recullen les seves transcripcions a fi que el lector pugui contrastar-les amb la que aquí presentem. Les inscripcions llatines foren transrites i comentades per M. Gómez Moreno, M. Almagro, F. Lara, els editors d'*IRC II* i J. Untermann. El nou calc que tenim a mans, efectuat l'any 2007 per tècnics del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya,² ens permet d'ampliar i corregir les

lectures precedents que s'han publicat sobre els dos tipus d'inscripcions. Pel que fa a les imatges remetem a les publicades per Fabre *et al.* 1985 i per Untermann dins dels *MLH III*.

Ubicació de les inscripcions

Tant les inscripcions com les pintures i els gravats aprofiten les concavitats d'un abric situat a uns 300 m d'altitud sobre el curs del riu Set, entre el Tossal de les Forques (a uns 600 m) i la Serra Fosca (a uns 2,5 km). Aquesta posició no queda lluny de la via que conduïa de Tàrraco a Ilerda. Ho avala la troballa d'un miliari entre Vinaixa i les Borges Blanques (*IRC II*, 94). De fet, remuntant el Set des del Cogul i tot seguint la riera dels Gorgs s'arriba sense gran dificultat prop de Vinaixa, a uns 14 km cap al sud-est.³

En un mateix panell s'integren dibuixos i lletres compartint l'espai. Les línies escrites es presenten en una alternança de textos llatins amb textos ibèrics per grups que en general esquiven els motius pintats d'època prehistòrica. Això és així llevat de les dues ratlles llatines inferiors, executades per una mà diferent de la resta de línies llatines. Aquestes dues ratlles del

2. Volem expressar aquí el nostre sincer agraïment a la Sra. Gemma Hernández, cap aleshores del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, per haver posat a la nostra disposició aquest calc i oferir-nos totes les facilitats per dur a terme l'estudi que ara presentem. També agraïm la col·laboració de Josep Maria Puche en el tractament digital de les imatges de les figures 1, 6-10, 13, 14, 15 i 16.

3. La distància respecte de les Borges Blanques és d'uns 16 km cap al nord-est.

final se superposen a dos bòvids, a un cèrvid i a la primera parella de dones del grup femení visible a la dreta del conjunt pictòric.

Globalment, de dalt a baix observem les inscripcions següents (figura 1):

1. Grup de dues línies de lletres no del tot identificables, possiblement llatines. Estan disposades en diagonal cap a la dreta i cap amunt.
2. Grup de dues línies de lletres ibèriques probablement de la mateixa mà (text ibèric *a*). Formen un angle de V oberta.
3. Línia curta de signes ibèrics (text ibèric *b*). Disposició en diagonal cap a la dreta i cap amunt.
4. Restes de dos signes a l'esquerra del text ibèric *a*. El primer és irrecognoscible; el segon podria ser una X llatina o un **ta** ibèric.
5. Restes d'una línia amb signes probablement ibèrics d'incisions molt desgastades (text ibèric *c*). La línia queda interrompuda cap al centre. Els traços són de grans dimensions i el *ductus* és diferent dels textos *a* i *b*.
6. Just sota el text ibèric *c*, i en ratlles paral·leles a aquest, un grup de dues línies de lletres llatines amb el text **SECVNDIO VOTVM FECIT** (text llatí núm. 1). Precedint el mot **VOTVM** hi ha gravada una X llatina o bé un **ta** ibèric.
7. Grup de quatre línies de lletres llatines (text llatí núm. 2) d'una mà clarament diferent de la del text llatí anterior. Els signes són de grandària menor i es disposen en una línia horitzontal lleugerament corbada cap amunt per totes dues bandes.
8. Grup de dues línies de lletres llatines (text llatí núm. 3) diferenciat del grup anterior pel traç irregular i les mides dels signes, la qual cosa en fa deduir una altra mà.
9. Grup de dues línies de lletres possiblement ibèriques a l'extrem esquerre inferior (text ibèric *d*), aproximadament a la mateixa altura d'un grup de nombrosos traços incisos que formen dissennys difícils d'identificar (animals i personatges esquemàtics?). A 6,5 cm d'aquestes línies, cap a l'esquerra i cap amunt, es veuen dos signes. Si s'opta per una lectura llatina tenim **MA**, mentre que si s'opta per una lectura ibèrica tenim **sl**.

Anàlisi i interpretació de les inscripcions ibèriques

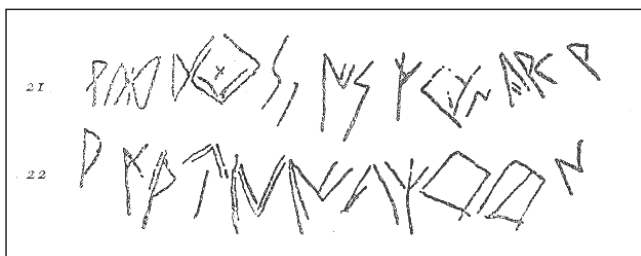

Figura 2. Primer calc de M. Gómez Moreno, a partir de la fotografia de J. Cabré. Font: Gómez Moreno 1949: 291.

Com ja s'ha dit, aquestes inscripcions van ser objecte d'estudi anteriorment. M. Gómez Moreno (1949: 291, núm. 21-22) en féu dues lectures, la primera de les quals (associada al calc de la figura 2) es basava en la fotografia de J. Cabré.

La segona deriva de l'observació directa del conjunt feta per aquest estudiós juntament amb M. Almagro. M. Gómez Moreno oferia aleshores la lectura següent: **acoacvs bais n becenlaceasbavs a cocoa l a anavs iltirten i abereconesan sai co a sa cabaicvco**

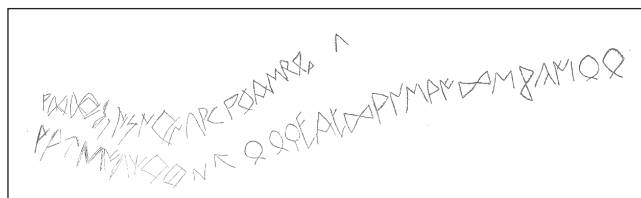

Figura 3. Calc de M. Almagro. Font: Almagro 1952: 45.

M. Almagro aportà una altra lectura (1952: 45; 1957: 70)⁴ (d'acord amb el calc de la figura 3), segons ell més completa que la de M. Gómez Moreno, encara que també més arriscada:

**a co a cus ba is n laceabecas decoa
naus iltirten ube bereca ecoansaicoscoaibabebe**

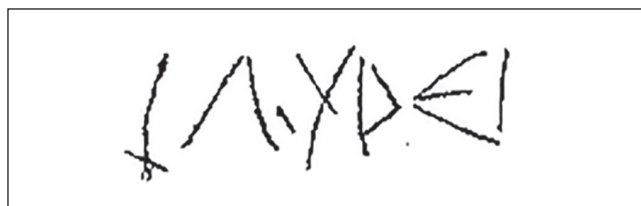

Figura 4. Dibuix de M. Almagro de la seqüència ibèrica de la part alta. Font: Almagro 1952: 45.

Més avall, en una concavitat de la roca, M. Almagro llegí **bacelbal**. A la part alta de la cova, prop d'un petit gravat amb cabra salvatge, també observà el text **balmacebace** (o bé **balmacebal**) (figura 4), que relacionà amb els noms de magistrats **Bolcadur** i **Bacaldur**. Finalment, M. Almagro (1957: 72) esmenta altres signes prop de la cabra que salta cap a la dreta, barrejats amb els signes llatins. Aquests signes, més grans, són una mena de triangle i un **ko**, tal com s'observa en el dibuix.

J. Maluquer de Motes presenta una transliteració de les inscripcions ibèriques del Cogul en el núm. 141 del seu compendi (Maluquer de Motes 1968). És la següent:

**balüakebabe
üararsbais ibeken / lake ausbausako
äüaun iltirten ifbefekones ansaite asaka ibakube
bakelbal**

En darrer lloc, les inscripcions del Cogul estan publicades en el núm. D.8.1 dels *MLH* III sobre la base de l'estudi del conjunt fet *in situ* per J. Untermann

4. Publicada amb majúscules, però que aquí transliterem amb minúscules.

i la seva esposa Bertha els anys 1960 i 1962. Convé remarcar que en aquella ocasió, a causa dels limitats mitjans tècnics que es tenien a l'abast, l'observació de les línies escrites a la part alta de la volta es va haver de practicar mitjançant binocles, però seguidament tots els detalls registrats es van comparar amb el dibuix molt fidel que M. Almagro inclogué en el seu primer treball sobre aquestes inscripcions (Almagro 1952). En la publicació dels *MLH III* s'inclou un calc (figura 5) i també dues fotografies preses l'any 1962 que resultaren prou nítides, malgrat que el baix contrast aconseguit dificulta la visibilitat dels trets dels gravats sobre el color quasi negre de la paret. Untermann hi distingia aleshores quatre textos (*MLH III*, vol. 2, 163-164):⁵

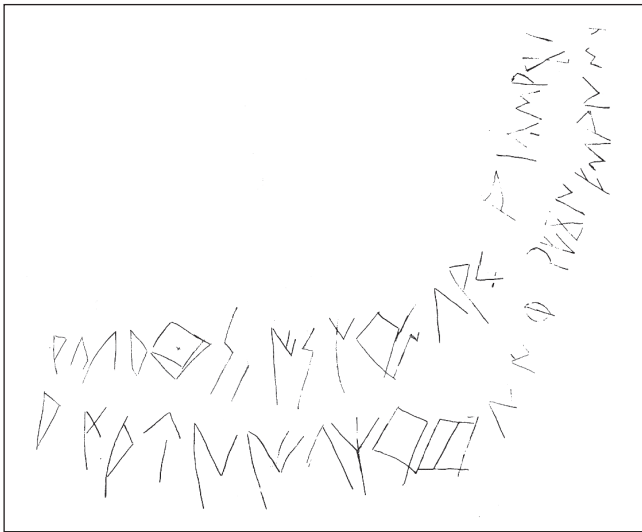

Figura 5. Calc de J. Untermann. Font: *MLH III*, 2: 166.

- a) A la part alta de la volta, probablement complet: **balkarken**.⁶
- b) Una mica més profund, al començament de la volta, en dues línies horitzontals que es torcen des de la meitat de la paret cap amunt per esquivar les imatges prehistòriques. El text és considerat complet per l'esquerra i es pensa que és anterior o contemporani del següent (c). S'interpreta que fou obra de la mateixa mà que el primer ja que ambdós deixen veure el mateix *ductus*:
**abilakus(*)istif(*)lakea(*)bansako*[
alauniltirte**
- c) Escrit per una altra mà i amb incisió més aguda. Corre paral·lel a la primera línia. El text és considerat complet per l'esquerra:
nif[-]fekon esansa[
- d) Té signes molt poc clars i de diferents mides, amb les puntes que toquen la segona línia del text b, que es considera marcat posteriorment:
bal*kabaka

5. J. Untermann observa que el *ductus* i el perfil dels traços incisos dels textos que ell anomena a i b són molt semblants als del text llatí que hi ha sota el que transcriu com a d: SECVNDIO VOTVM FECIT.

6. Antropònim recollit per Moncunill 2010: 54.

Tot seguit exposem una altra proposta de transliteració⁷ de les inscripcions ibèriques que han quedat definides en l'apartat anterior (*Ubicació de les inscripcions*).

Figura 6. Detall de les inscripcions (calc de l'any 2007).

La lectura té en compte les propostes dels estudis previs que acabem de recollir, però es basa primordialment en el nou calc (figures 1 i 6). El text a dels *MHL III*, D.8.1 és matisat i explicat per Untermann en els seus comentaris, que s'indiquen més avall.

Text ibèric a

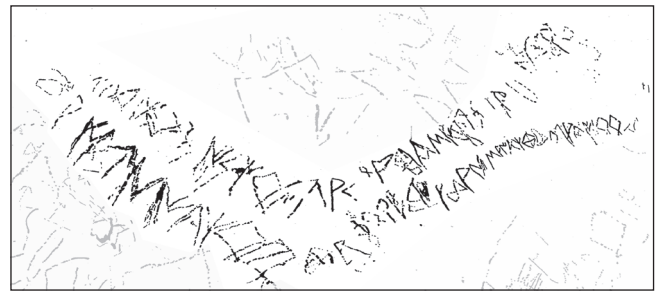

Figura 7. Text ibèric a.

Es correspon aproximadament amb els textos b i c dels *MLH III*, D.8.1, si bé amb una nova alternativa de lectura. Està compost de dues línies escrites probablement per la mateixa persona,⁸ almenys així ho sembla la primera meitat de cadascuna, en què els signes són més grans i guarden més espai entremig que la resta (figura 7). La segona meitat d'ambdues línies canvia de direcció cap amunt formant un angle amb la primera meitat. Les darreres lletres de

7. De M. Isabel Panosa.

8. M. Almagro (1952: 44-45; 1957: 70) es decanta per interpretar-hi una sola mà com a responsable de tot el text, encara que també admet la possibilitat que hi hagin intervingut dues mans diferents.

la primera ratlla (presumiblement entre 6 i 8) són pràcticament il·legibles.

Mides

Llargada total de la línia 1: 25 cm

Altura dels signes de la línia 1: a la primera meitat tenen 12-18 mm; a la segona meitat, 10 mm de mitjana

1. ***arafsistif*****lake*****a*****kaśako**[*]

2. **aiuniltirte**[**]**a*****raer*****akoansailtirte**[**]**akairbe**[?]

Línia 1. Els dos primers signes no són segurs; després d'una **a** dubtosa de traç inacabat ve un segon signe que sembla una **r**, però que també podria ser una **I** superposada a les restes d'un signe anterior. Tot seguit sembla que s'hi reconeixen els elements antroponímics **afs** i **lakef**. El primer⁹ podria ocupar la segona posició d'un nom del qual es conserva el final (-**ar**) o bé ser la primera part d'un compost **arfsistif**, si bé per a **istif** no hi ha paral·lels entre els noms de persona.¹⁰ Pel que fa a **lakef**, podria anar unit a l'element anterior donant **istif*****lake*** amb un sufix -**a** o bé unir-se a la seqüència següent, de difícil segmentació. Els paral·lels d'aquest element es mostren de manera aïllada (a Cabrera de Mar: *MLH* III, C.7.3) o en primera posició: **lakefbelaur** (a Sant Miquel de Sorba: D.4.1), **lakefeiar** (Empúries: *MLH* III, C.1.5), **lakerekes** (a Empúries: Aquilué i Velaza 2001; Moncunill 2010: 94) i *Lacerilis* (**lakerilti**(f): *CIL* II, 4625).¹¹ Si s'accepta en aquesta línia la presència de dos noms de persona seguits, una opció seria interpretar el primer com el nom del dedicant i el segon com el seu patronímic, però la qüestió queda oberta.

Línia 2. S'hi reconeix una altra possible designació personal, **aiuniltif**, composta per dos elements antroponímics ben coneguts: **aiun** i **iltif**¹² seguits del sufix -**te**. Aquest sufix és freqüent darrere de noms de persona,¹³ encara que també pot acompanyar topònims. Per això, una altra possibilitat és que tinguem aquí el topònim d'*Iltirta* (**iltirte*** en el nostre text), precedit d'un nom propi, **aiun** (o **iun**), tal vegada el d'un visitant al lloc del Cogul però resident a la capital ilergeta. Pensem en la proximitat d'aquesta ciutat (uns 20 km al NO) i la facilitat d'accés, ja sigui pel camí que es convertiria posteriorment en la via romana de Tàrraco a Ilerda (amb el seu pas no lluny del Cogul), ja sigui des del peu del pendent

de la cova per la vall del Set fins a enllaçar amb el curs del Segre, que condueix directament a *Iltirta*.

Tot seguit es llegeix **ako**, que també es diferencia al final de la primera línia. Aquest segment té paral·lels a Azaila com a text aïllat (*MLH* III, E.1.39 - 44) i formant part d'una seqüència més llarga (*MLH* III, E.1.45, 322 i 355). També sembla present en el plom de la Moleta del Remei: **akoboailtun**.¹⁴ Més endavant veiem la seqüència **ansailtirte**, que presenta una forma comparable a la ja comentada d'**aiuniltirte**: un element **ansa** seguit del mot o formant antroponímic **iltif** i el sufix -**te**.¹⁵

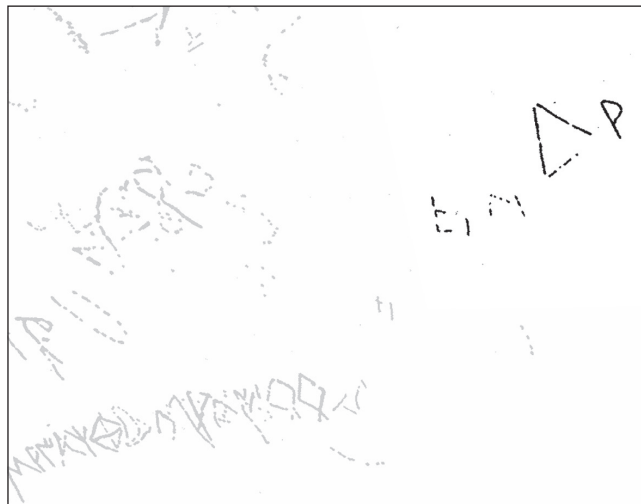

Figura 8. Text ibèric b.

Text ibèric b

El text *b* és 2 cm a la dreta del text *a* (figura 8). No està inclòs en els *MLH* III, D.8.1. Es mostra aïllat i independent. Podria ser fruit d'una altra mà. S'hi identifiquen amb seguretat quatre signes, a més d'un curt traç vertical després de la primera lletra. Sembla complet.

Mides

Llargada total: 4 cm

Altura dels signes: 6-12 mm

keltua

No hi ha cap paral·lel exacte amb aquesta forma, però sí que es coneix un nom propi construït amb l'element **kertu**¹⁶ a Cástulo: **kertubelus** (*MLH* IV, L.8.20). Al Cogul, la identificació del segon signe com a **I** no és definitiva. Per tant, no es descarta la possibilitat de tenir l'element citat seguit del sufix -**a**, que normalment va associat a designacions antroponímiques. D'altra banda, si admetem la lectura amb **I**, es pot comparar amb el nom de persona **aitikeltun** del plom de Llano de la Consolación (*MLH* III, G.15.1,A). Es podria tractar, en definitiva, de la signatura d'una persona que visità el lloc.

14. Publicat per Ferrer *et al.* 2008. La lectura és nostra.

15. Vegeu més avall el comentari d'Untermann sobre aquesta cadena.

16. Aquest element és recollit per Velaza 1996a: 37.

9. Present a noms com **arsbin** (Pech Maho, *MLH* II: B.7.34), **arskefe** (Anserona/Ensérune, *MLH* II: B.1.31) i **arskofo** (Sagunt, *MLH* III: F.11.25). Vegeu-ne més exemples a Rodríguez Ramos 2002: 254-255.

10. N'hi hauria si la lectura fos **iltif**, que veiem dues vegades en la segona línia d'aquest text; però els traços que s'aprecien semblen lluny d'una **I** en aquest cas. Més hipotètic seria considerar **istif** una variant de la coneguda paraula **iunstir**.

11. Més exemples a Rodríguez Ramos 2002: 264.

12. Vegeu el repertori d'elements antroponímics a Untermann 1990, 1 i Velaza 1996a: 37. També el recull de Rodríguez Ramos 2002: 254 i 261, respectivament. Si cal deixar de banda el primer signe (**a**) pensant en un eventual residu d'un text anterior, la seqüència començaria per **iun**, que té paral·lels diversos: **iun** en un segell d'un fragment de tapadora de ceràmica ibèrica feta a mà (Panosa 1993: 11.10), **bilosium** en un plom de Los Villares (*MLH* III, F.17.1,A-1) o ***uśiunba**f a la gerreta de la Joncosa (Panosa 2002: 336), lectura matisada per J. Ferrer (**luśiunbaker**) (Ferrer 2006).

13. Per exemple, a la seqüència **likinete** del mosaic de Caminreal (Terol). Vegeu Pérez Vilatela 1992 i Silgo 1993.

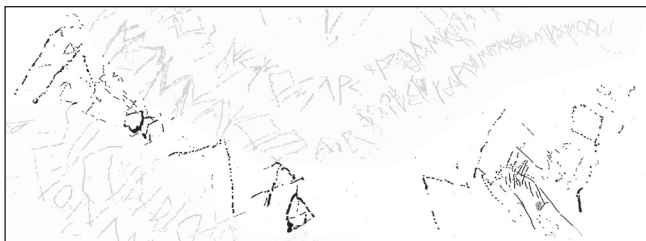

Figura 9. Text ibèric c.

Text ibèric c

Es correspon amb els text *d* dels *MLH III*, D.8.1, però amb diferències de lectura i el reconeixement de més signes a continuació. Com ja s'apuntava, aquesta línia de signes queda interrompuda al centre. Aparentment, l'espai buit és real, ja que no s'aprecien restes d'altres lletres (figura 9).

Mides

Llargada total: 33 cm (16 cm la primera seqüència, 5,5 cm l'espai buit i 11,5 cm la segona seqüència)

Altura dels signes: 35 mm de mitjana

bal[-]ltar n[-]lf[?]

El final **-ltar** recorda el mot **seltar**, que apareix normalment en contextos funeraris, però aquí tal connexió no té una base segura. D'altra banda, l'inici **bal-** és present a Azaila (*MLH III*, E.1.442) i en un plom de l'Àtova (*MLH III*, F.20.3). Si es tractés d'un nom de persona, podria ser l'inici de l'element antroponímic **balke**.¹⁷ De totes maneres, els traços estan molt desgastats, per la qual cosa la lectura no és definitiva. Sobre la resta de la seqüència no es pot concloure res. La transliteració de la **n** no és segura; també podria ser una **i**.

Text ibèric d

Les dues línies contenen signes que podrien ser identificats com a ibèrics, però amb un estat de conservació molt desfavorable que fa la seva interpretació arriscada (figura 10). La tercera lletra de la segona línia és prou visible, però manca en el repertori de signes ibèrics del Llevant; se li assemblaria només la

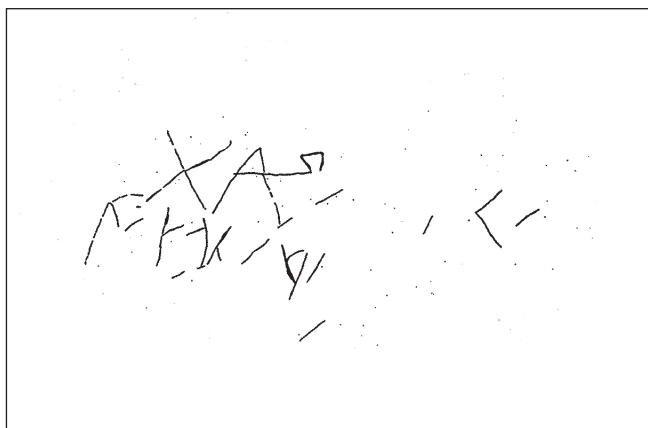

Figura 10. Text ibèric d.

17. Vegeu el repertori antroponímic d'Untermann 1990, 1 i el recull de Rodríguez Ramos 2002: 256.

í del signari meridional, que aquí estaria invertida. Aquestes seqüències no s'inclouen en els *MLH III*, D.8.1.

Mides

Llargada total: 5,5 cm

Altura dels signes: 6-12 mm

1. **tal[-]ke**

2. **nm**ti**

Línia 1. El tercer signe té una forma irregular; s'identifica com una **l** amb reserves. Tot seguit ve un espai buit del qual resta algun traç curt. No queda clara la continuació d'aquest segment fins al darrer signe que hem identificat com un **ke**. No es poden treure conclusions sobre aquesta cadena.

Línia 2. Aquesta línia és força enigmàtica. Es pot determinar amb certa dificultat la lectura de les dues primeres lletres (**nm**) i del darrer signe, el qual hem interpretat com un **ti** que sembla corregir un traç erroni o se superposa a un signe anterior; però entremig queden ratlles que no es poden identificar bé; possiblement es tracta de dues lletres, però no és segur. El grup de signes **nm** el tenim testimoniats en diversos exemplars a Azaila (*MLH III*, E.1. 261, 272, 273, 316) i, com a inici d'una seqüència més llarga, en una estela de Barcelona (*MLH III*, C.9.1; Moncunill 2010: 103: **nmkeiltif**) i en una ceràmica pintada de Llúria (*MLH III*, F.13.3: **nmbarfe**). El segment **nmke(i)** és conegut com a element antroponímic.¹⁸ No es descarta, doncs, que aquí també es pugui esmentar un nom propi.

Per acabar d'ampliar i aprofundir l'examen d'aquestes inscripcions aportem a continuació uns comentaris de J. Untermann que ofereixen més llum a algunes seqüències problemàtiques i obren noves vies per a la seva interpretació. Aquests comentaris es basen igualment en el nou calc.

Aquest calc mostra la conservació de les lletres i figures en un estat essencialment igual que durant les nostres visites de fa quaranta-cinc anys. Tan sols manquen tres o quatre lletres en el text aïllat del zenit de la volta. Aleshores s'apreciava amb prou evidència un antropònim **balkarken** que queda reduït avui a **lkar**].

Continua essent problemàtica la primera paraula de la línia 2 de la gran inscripció ibèrica gravada a mitja altura, llegida **nausiltirten** per M. Almagro (1952 i 1957), **aiauniltirten** per J. Maluquer (1968: núm. 278) i **anauniltirten** per M. Gómez Moreno (1949: núm. 22). En els *MLH III*, D.8.1, es va proposar la transcripció **alauniltirte**, interpretada com un compost del topònim **alaun** i de la paraula ibèrica **iltir**, "ciutat", seguida pel sufix **-te**. La seqüència **alaun**, testimoniada també per una llegenda monetària (*MLH I*, A.16), podria ser la forma ibèrica del nom de la ciutat que en fonts gregues i llatines s'anomena *Αλαωνα* (Ptolemeu 2,6,66) i *Allavona* (*Allavonenses* en el bronze de Botorrita 2 —Fatás 1980—). Aquesta interpretació fou discutida per persones que mai no veieren el monument original. El 1994, L. Silgo (1994: 34) donà preferència a la lectura **aiuniltirte**, interpretada com un antropònim compost d'**aiun**

18. Vegeu també **ikoninke(i)** (*MLH III*: E.8.1).

i **iltir**.¹⁹ Entre d'altres, A. Faria²⁰ i altres autors (Ferrer *et al.* 2009: 129) adoptaren la proposta de L. Silgo, mentre que J. de Hoz (2002: 163, nota 18) i E. Orduña (2003: 138) defensaren la lectura **alaun**, aquest darrer atenent fórmules comparables²¹ a **arsboiltir**. Una descripció més detinguda del pasatge potser hauria evitat aquesta discussió. Tant en la fotografia dels *MLH III* (volum 2, 167) com en el nou calc salten a la vista les tres lletres **iuś**, de traçat més fort i més amples que les altres lletres que les segueixen: **iltirte**. La foto permet veure que al costat dels traços segon i tercer de la **ś** apareixen els traços molt més fins d'una **n**, mentre que el quart traç de la **ś** acompanya el primer traç de la lletra inicial d'**iltirte**. La **u** forta cobreix una altra lletra gravada amb línies fines, visibles sota el "sostre". A la dreta del darrer traç de la lletra dominant **i** es veu el semicercle molt superficial de la lletra **a**, i cal suposar que sota el traç vertical de la **i** forta s'amaga un signe del nivell anterior, que només pot ser un **ba** o una **l**, però de cap manera una altra **i**. A l'esquerra apareix el triangle quasi esborrat de la lletra **a**. Ara bé, no hi ha dubte que són dos textos independents i gravats per mans diferents: un, **alaun**, escrit amb línies fines com les de la paraula següent **iltirten**, i un altre, **iuś**, que se superposa a les lletres **laun** de la inscripció primitiva.

Sobre l'autor de les tres lletres afegides podríem imaginar que es tracta d'un visitant de l'abric que mirà els signes amb afició antiquària, però sense entendre el sentit dels textos. En notar el relleu poc profund de les primeres lletres de la segona línia, potser decidí esmenar aquest defecte amb traços més clars fets amb un instrument gruixut. Passant per alt la **a** inicial, i no comprenent el valor de la **l**, gravà la **i**, per la qual cosa cobrí no sols la **l** sinó també el traç vertical de la lletra següent, **a**. Còpia força bé la **u** del text anterior, però interpretà malament la **n**, que prengué per una **ś** incompleta.²² Aquí acabaria la seva esmena, potser obligat per un destorb exterior, o perquè les lletres següents li semblaven prou clares. És obvi que la cronologia dels traços forts és posterior a la dels fins, però la data exacta es desconeix. Podrien ser antics, però no es descarta una datació en l'edat mitjana o fins i tot moderna.

Després d'una sèrie de vuit o nou signes poc clars, el nou calc també fa del tot llegible una seqüència de vuit lletres amb un traçat que disminueix progressivament en grandària. S'hi veu amb força certesa la paraula **ansailtir**, és a dir, de nou un mot compost amb **iltir**, "ciutat". Malauradament, el corpus toponímic ibèric no conté elements comparables a **ansa**.²³ Ara bé, la **n** s'hi reproduïx amb reserva, atès que només es donen per segurs els dos primers traços. És molt seductora

la idea que aquesta lletra sigui una **u** —possiblement deformada— i que, per tant, tinguem aquí el nom de la ciutat d'**Auso**²⁴ testimoniada per Ptolemeu (2,6,69) i per la coneguda llegenda que expressa l'etnònim **auśken** (*MLH I*, A.7) derivat del topònim. Naturalment, la qüestió resta oberta fins que un nou examen del monument confirmi o refusi la nostra hipòtesi.

Jürgen Untermann

Anàlisi i interpretació de les inscripcions llatines

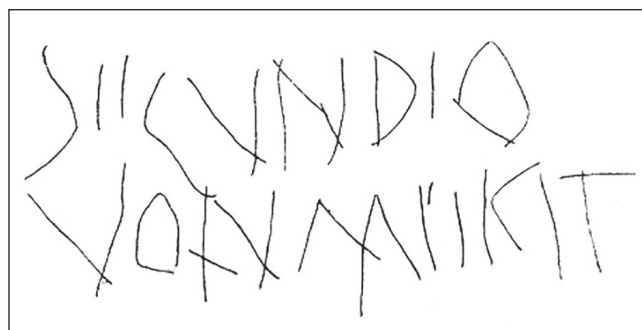

Figura 11. Calc de M. Almagro de la primera frase llatina.

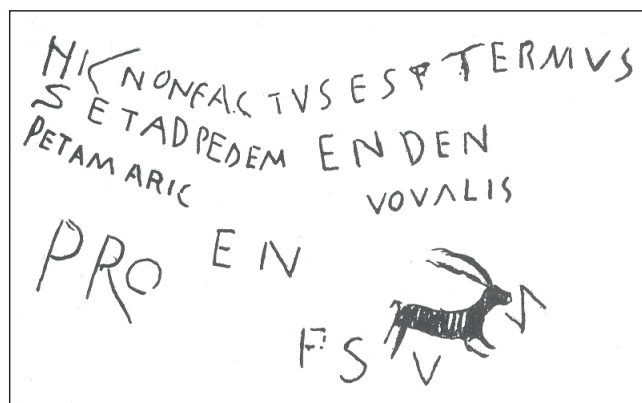

Figura 12. Calc de M. Almagro de la resta de línies llatines.

Aquestes inscripcions també van ser examinades i publicades en treballs anteriors,²⁵ dels quals reproduïm els calcs de M. Almagro (1952 i 1957) en les figures 11 i 12.

La proposta que oferim a continuació presenta novetats remarcables respecte a la lectura recollida a *IRC II*, 88. En aquella ocasió proposàvem la presència de dos grups d'inscripcions. En canvi ara, a la llum del nou calc, n'identifiquem amb seguretat tres.

19. Els dos elements estan ben testimoniats en el corpus antroponímic ibèric: *MLH III*, volum 1: 209 i 223.

20. Marques de Faria 1995: 327; i amb més insistència a 2005: 165.

21. Reunides a Untermann 2002: 102-105. Comparacions fetes amb ocasió d'un comentari sobre el plom del Camp de Morvedre.

22. No és del tot impossible que les tres primeres línies formin la còpia exacta de la **n**, i que la quarta correspongui al traç vertical de la primera lletra d'**iltirten**, deixada incompleta perquè l'autor dels traços gruixuts es veié impedit per continuar la tasca correctora.

23. Tret de la vall d'Ansa.

24. Gutiérrez *et al.* 2013.

25. Gómez Moreno 1949: 291; Almagro 1952: 46-47, dibuix làm. 1 i apèndix pàg. 85; Almagro 1957: 73-75 i dibuix pàg. 74; Lara Peinado 1970: 639, núm. 21; Lara Peinado 1973: 96-98, núm. 38, làm. XIX; Tarradell 1973: 294-295; *IRC II*, 127-128, núm. 88 i làm. XLII-XLV; *MLH III*: D.8.1.

Figura 13. Text llatí núm. 1.

Text llatí núm. 1

El més clar (fig. 13), sota la inscripció ibèrica *c*, és:
Secundio
votum fecit

És a dir, “Secundi va acomplir el seu vot”. Les lletres són capitals amb clares tendències cursives, especialment la E de dues barres.

Secundio sembla, sens dubte, un antropònim com a *cognomen*, que té paral·lels a Hispània i a altres províncies (Abascal 1994: 500;²⁶ Lörincz 2002: 59; Solin i Salomies 1988: 399). És un testimoni interessantíssim del caràcter religiós de l’abric del Cogul en època romana primerenca.²⁷

Pel que fa a la cronologia, el considerariem el text més antic i estaria condicionat per la disposició del text ibèric, respectant les pintures rupestres que hi ha a la dreta. L’ubicariem dins del segle I aC i potser fins i tot en la seva primera meitat.

Text llatí núm. 2

hic [---] pactus est termvs
set ad pe+++n penden+++

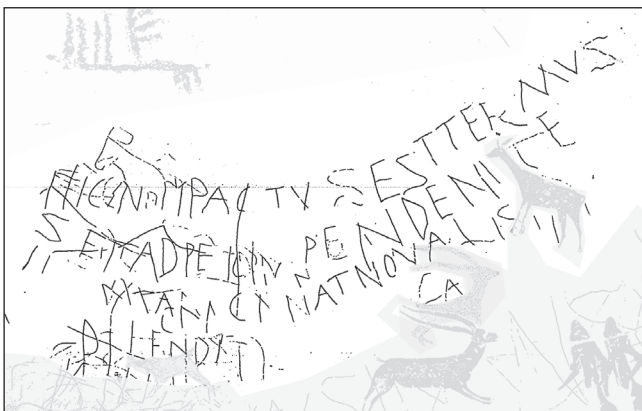

Figura 14. Text llatí núm. 2.

26. Aquest autor esmenta *Secundius* per al Cogul.

27. F. Lara Peinado (1970: 639) fa referència també als exvots llatins superposats a les pintures i al·ludeix a la religiositat de la població hispanoromana del lloc.

++++++++ nat noualis
 dilendit (?) (uacat) ca

Variants respecte a *IRC II*, 88: a l. 1 no veiem ara *natia* i llegim *pactvs* en comptes de *factvs*. A l. 2 no veiem *pet enden*. A l. 3 no veiem *petamaric* i, en comptes de *vovalis*, proposem *novalis*. A l. 4 ens sembla veure *dilendit* i, després d’un buit, *ca* sobre el llom de la figura d’una cabra; de totes maneres, com que aquesta forma verbal no té sentit, potser podríem pensar en *defendit*. Les dues darreres línies d’*IRC II* pensem que formen un text independent que nosaltres classifiquem amb el número 3.

La lletra és capital prou regular; amb E no de dues barres sinó quadrada. Els caràcters són més petits que els del text núm. 1.

Línia 1. Després d’*hic* hi ha uns traços que es confonen amb els de l’animal (un bòvid?) gravat immediatament a dalt. La fórmula final *pactvs est termvs*, podria correspondre a una delimitació territorial segons un pacte o establiment d’un terme, pensant que *termvs* és escrit per *terminvs*, si bé som conscients de la dificultat.²⁸

Línia 2. La transcripció de M. Almagro proposa un possible desenvolupament com *ad pedem*, la qual cosa podria anar molt bé en un tipus de text de delimitació com el que acabem de proposar per a la línia 1, però no hi corresponen els traços que nosaltres hi veiem. A continuació ve la paraula *penden* I, i després del coll del cèrvid, una *e* clara. Es podria relacionar aquest mot amb un participi present de *pendeo*.

Línia 3. Sembla molt clara la lectura *novalis*, amb la qual cosa podríem pensar que es fa al·lusió a una terra de guaret. També podríem pensar que, en la seqüència precedent, la *n* inicial no és clara, fet que ens permetria llegir *at* per la preposició *ad*, amb la qual cosa reforçaríem el caràcter territorial del text: *at novalis*, tant si és *guaret* com un possible topònim, segons el que s’havia insinuat en una referència anterior (*IRC II*, 127). En aquella ocasió es comentava la troballa d’un mil·liari (*IRC II*, 94) a la zona, concretament entre Vinaixa i les Borges Blanques, en connexió amb la via que va de Tàrraco a Osca passant per Ilerda. R. Pita (1973: 103) situa precisament a Vinaixa la *mansio Ad Novas*²⁹ d’aquesta ruta interior recollida per l’Itinerari Antoní i l’Anònim de Ravenna.³⁰ Segons l’Itinerari, estaria situada entre *Ad Septimum Decimum* i Ilerda. Del primer distaria 5 m. p. i de la segona 4 m. p. (Roldán 1975: 97; Mayer et al. 1983: 11 i 35). R. Pita també apunta que a Juneda —localitat propera al Cogul— la via que anava de Barcino a *Iulia Celsa* s’unia amb la que anava de

28. A pocs metres del Cogul hi ha un indret conegut amb el nom de “les Fites”.

29. Recollida per J. M. Roldán amb *b*: *Nobas* (Roldán 1975: 252). Vegeu també la situació de la *mansio Ad Novas* en el mapa del mateix autor (Roldán 1975: lám. VII). Més bibliografia sobre aquesta via i les seves *mansiones*: Lladonosa 1980, González 1982, Juan et al. 1986-1987, Magallón 1987, Castellví et al. 1997 i Arrayás 2005.

30. Les referències dins dels dos itineraris en què apareix el topònim són: *It.* 452,3 i *Rav.* IV,43 (309, 4). De les dues possibles ubicacions recollides per Roldán (1975), una és a Vinaixa (proposada per Saavedra) i l’altra seria 1 km a l’est de Villamolins (proposada per G. Arias), si bé la localització exacta de la *mansio* en realitat no és segura.

Tàrraco a Ilerda (Pita 1973: 104-105). Si la seqüència comentada al·ludeix efectivament a un topònim, es podria interpretar dins d'aquest context territorial.³¹

Aquesta interpretació arran de *novalis* ens sembla molt atractiva, però potser és una *lectio difficilior*, ja que no podem excloure que es tracti d'un rar *cognomen*, testimoniats només un cop a tot l'Imperi (Lörincz 2000: 105).

Línia 4. Podria ser un temps verbal, però a la seqüència que ara sembla que es llegeix no acabem de trobar-li el sentit i per això proposàvem una mica més amunt pensar en *defendit*.

Per tant, si és que *novalis* no és pas un antropònim, ens inclinàrem a interpretar el sentit global del text com una delimitació territorial, sense que li vegem en aquest cas un caràcter votiu. I pel que fa a la cronologia, ens sembla sense dubte posterior al text 1, i el consideràrem altimperial, potser fins i tot dintre del s. I dC.

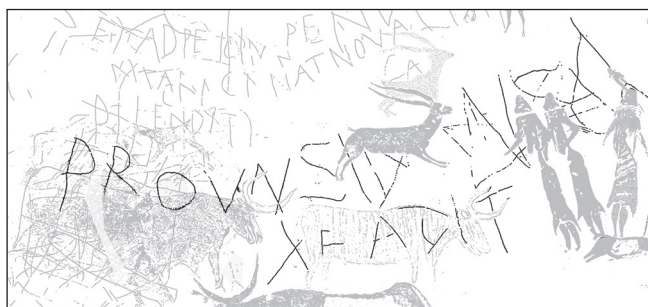

Figura 15. Text llatí núm. 3.

Text llatí núm. 3

Sota de la inscripció núm. 2, i amb lletres més grans, identifiquem ara un text independent que a IRC II, 88 havíem llegit conjuntament. Hi veiem ara dues línies, però descartem la lectura *vixv* que havíem recollit a IRC.

Sobre el llom del bòvid més gran, cap a la dreta, es llegeix:

Prouus (sic) +++++(?)

X facit (?)

La segona línia es llegeix d'aquesta manera:

X (darrere de la gropa) *faci* (dintre del cos) *t* (davant de les banyes).

Les lletres són capitals quadrades d'una mida semblant a les del text núm. 1, però de traç més irregular i inscrites sobre els cossos dels dos bòvids, de manera que no els respecten com en el cas anterior (text llatí núm. 2).

La interpretació que proposàrem seria considerar *provvs* com un antropònim, una variant de *provvs*, testimoniats con a *cognomen* al Nòric i que cal fer derivar de *Probus* (Lörincz 2000: 169). Amb això podríem pensar en un nou text votiu, posterior cronològicament al de Secundí, amb una traducció de "Provus fa (el seu vot)".

31. Una altra qüestió seria si es pot acceptar AT NOVALIS com a variant d'AD NOVAS.

Altres textos

Hi ha restes de dos textos hipotètics més, però no hi podem llegir res. Un sembla indicar ombres de lletres per damunt del text ibèric principal *a* (a la dreta), potser en dues línies molt esborrades (figura 16). El fet que s'intueixi l'ombra de dues U, amb aquesta forma, fa sospitar l'execució en època antiga, si bé la seqüència *ntiist..t* semblaria romana.

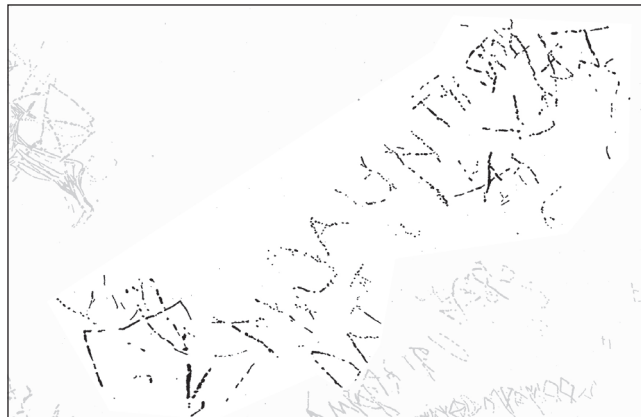

Figura 16. Possible inscripció romana.

Encara més problemàtic és el conjunt de traços que hi ha a l'esquerra i a sota de la figura del bòvid més gran sobre el qual es va gravar el començament del text núm. 3. Només sembla que s'hi poden distingir possibles traços de lletres, però són intel·ligibles.

D'altra banda, gràcies a aquest nou calc podem descartar que damunt de la figura d'una cabra mirant a l'esquerra, que se situa a sobre de tot el conjunt del Cogul, pugui haver-hi lletres, com en canvi semblava que es dibuixava en els calcs de M. Almagro i es reproduïx a IRC II, lám. XLIV.

Conclusions

Tant les pintures com els textos llatins de caràcter votiu fan pensar que aquesta cova del Cogul era un indret sagrat. M. Almagro insistia ja en el caràcter religiós del lloc i la relació de les inscripcions amb les pintures. Opinava que es tractaria d'un indret destinat a un culte "misteriós", possiblement relacionat amb la màgia i una dansa fàl·lica. Es basava en el contingut de les frases llatines i també en el fet que les lletres³² respecten en general les representacions figurades.

Aquest contingut no es pot corroborar amb seguretat pel que fa als textos ibèrics, no sols per la incomprensió de la llengua sinó també pel mal estat de conservació d'aquestes inscripcions. Tanmateix cal esperar que també s'adiguin amb un sentit religiós, d'acord amb el context global del conjunt. El fet que s'hi puguin identificar elements antropònims, especialment al començament de les línies inscrites,

32. En canvi, no respecten els gravats les dues darreres línies llatines que observem en el darrer calc i que M. Almagro no recull en els seus treballs.

és coherent amb aquesta idea si suposem que s'hi ha d'esmentar el nom de les persones dedicants o que ofereixen un vot. També es podria esperar una al·lusió a la seva procedència. De fet, la línia que conté la seqüència **iltirte*** es podria considerar en aquesta direcció. Tots els autors³³ comentats coincideixen en aquesta lectura, si bé difereixen en la seqüència prèvia.³⁴ En un estudi anterior (*MLH* III, volum 2, 168) es proposava, però, que **alaun** fos un topònim (testimoniat per llegendes monetàries) i que **iltir** fos un apel·latiu amb el significat de "ciutat"; la partícula **te** seria un morfema sufixat. D'aquesta manera tindríem una possible menció de "la ciutat d'Alaun", tal com ja s'ha apuntat anteriorment. Ara bé, en l'apartat d'anàlisi de les inscripcions ibèriques també s'ha dit que **iltir** es coneix igualment com a formant antropònimic, que aquí podria anar precedit per un altre formant conegut, **aiun** (com a alternativa de lectura a **alaun**). D'altra banda, queda oberta l'opció de considerar **aiun** com a nom personal i associar **iltirte** al topònim *Iltirta*. En aquest context tindríem un individu anomenat **aiun** procedent d'aquesta ciutat que visitaria el lloc del Cogul. Si després de la seqüència **ansa** es confirma la lectura d'**iltirte**, és probable igualment la possibilitat d'interpretar-la com un altre individu procedent del mateix centre ilerget, però no hi ha paral·lels antropònimics que ho avalin. A l'últim, i d'acord amb la hipòtesi d'**alaun**, **ansa** podria ser en si un altre topònim seguit d'**iltir** amb el significat de *ciutat*.

Pel que fa a les inscripcions llatines, M. Almagro ja observava que algunes frases són escrites netament en aquesta llengua, mentre que altres no tenen una traducció clara i —diu— "podrien ser ibèriques o aportar noms ibèrics" (Almagro 1952: 45-46; 1957: 73). Així mateix relaciona *Termus* —interpretat per ell com un nom de persona— amb el topònim *Termantia* (Almagro 1957: 74).

Respecte a la datació, M. Almagro assignava a les inscripcions llatines una cronologia d'època romana republicana amb posterioritat a Cató (Almagro 1952: 47; 1957: 75). A *IRC* II (pàg. 128) es proposa una datació del segle I aC. Finalment, en un comentari previ (*MLH* III, volum 2, D.8.1, 163-164), Untermann ja apuntava que les formes de les lletres llatines de la primera línia (SECVNDIO VOTVM FECIT) podrien ser tardorepublicanes,³⁵ és a dir, de la primera meitat del segle I aC, la qual cosa fa deduir que aquest centre de culte estaria encara en ús abans del canvi d'era. Una cronologia de la primera meitat del segle I aC és la que defensem així mateix en aquesta publicació per al primer text llatí, interpretat com a votiu. El tercer text llatí, que també sembla votiu, seria posterior, però no necessàriament amb una gran distància temporal respecte del primer. En canvi, la segona inscripció llatina pertany a un moment posterior, probablement ja a l'època altimperial. El contingut és netament diferent del de les altres dues inscripcions,

ja que aquesta sembla que fa referència a una delimitació territorial i no ja a un contingut votiu, tal vegada perquè el sentit religiós del lloc hauria perdut puixança en aquell moment.

El conjunt de textos escrits ens mostra el testimoni d'almenys set persones que freqüentaren el lloc i plasmaren sobre la roca un missatge en ibèric o en llatí. També s'ha de remarcar que probablement les dues línies del text ibèric *a* —que atribuïm a una única mà— esmenten més d'un individu o visitant. I si és certa l'apreciació feta prèviament (*MLH* III, D.8.1) sobre la possibilitat que la primera inscripció llatina fos escrita per la mateixa persona que gravà una part dels signes ibèrics, parlariem d'un individu coneixedor de les dues llengües i de les dues escriptures, la ibèrica i la llatina, que a més faria de redactor d'altres visitants del lloc no avetsats en la pràctica de l'escriptura. El context seria l'arrencada del procés de llatinització escrita de la població ibèrica, un fenomen que conviuria amb l'ús de l'escriptura indígena al llarg del segle I aC fins a August. Això s'observa tant en un repertori considerable d'inscripcions de propietari sobre ceràmica ibèrica i de vernís negre com en inscripcions funeràries amb suport lapidi, en què no sols s'imita l'estil gràfic de les capitals romanes, sinó també la disposició i, amb gran probabilitat, el formulari sepulcral. Un exemple clar i no llunyà el tenim a l'estela de Guissona (Guitart *et al.* 1996; Velaza 1996c), que a més ens assenyala un punt altament romanitzat a les terres de Ponent ja des d'època republicana que es materialitzaria en el nucli urbà de *Iesso*. Altres exemplars comparables són les esteles i làpides ibèriques de Barcelona, Badalona, Santa Perpètua de Mogoda, Tarragona, Civit, Fraga, Sagunt, etc.³⁶

La possibilitat que una mateixa persona hagi inscrit l'esmentada frase llatina i unes línies en ibèric significa que les elits indígenes lletrades ja començaven a estar integrades en aquella època en la llengua de l'administració romana, però també que encara mantenien la llengua materna per a determinats usos, com ara el culte. Tenint en compte la presència de les pintures prehistòriques, respectades pels escrits posteriors, la possibilitat d'interpretar els textos en aquesta direcció pren més sentit si es tracta de comunicar mitjançant la llengua indígena el vot a una divinitat ancestral d'origen autòcton i, per tant, aliena a la religió romana. Això explicaria també la contemporaneïtat de textos en les dues llengües en expressions de tipus religiós: oracions o fórmules votives.

Com a paral·lel del Cogul, J. Maluquer de Motes (141, nota 267) parla de les inscripcions de Peñalba de Villastar (Terol). En aquest indret es conserva una quantitat notable de textos gravats en la superfície d'una paret rocosa d'uns 2 km de llargada. S'hi alternen frases llatines en alfabet llatí amb frases celtibèriques escrites unes en alfabet llatí i altres en escriptura ibèrica. Es tractaria, també aquí, d'un santuari ancestral freqüentat des d'època preromana i encara visitat en temps tardorepublicans per les darreres

33. Fins i tot J. Tarragó (1963: 138).

34. M. Gómez Moreno 1949: ANAVS ILTIRTEN; M. Almagro 1952 i 1957: NAUS ILTIRTEN; J. Maluquer de Motes 1968: **aiun iltirten**; J. Untermann, *MLH* III, D.8.1: **alauniltirte**.

35. I possiblement contemporànies a les inscripcions ibèriques.

36. Sobre l'epigrafia funerària ibèrica i l'escriptura ibèrica en l'època de romanització vegeu: Siles 1981, Untermann 1987, Velaza 1993, Mayer i Velaza 1993, Panosa 1996 i Velaza 1996b.

generacions celtibèriques ja integrades a Roma. El fet que els textos esmentin diverses divinitats indígenes corrobora que aquests escrits corresponen a una fase tardana de l'ús de la llengua celtibèrica i dins d'un ambient molt llatinitzat (Beltrán *et al.* 2005; Beltrán i Marco 2008; Marco i Alfayé 2008; de Bernardo 2008). Efectivament, a més dels teònims, els textos també inclouen noms personals, tant celtibèrics com llatins. Sembla clar que aquest lloc correspon a un santuari d'origen preromà, caracteritzat, a més, per una important presència d'inscripcions votives. Un altre exemple, que constitueix el paral·lel més clar per a les inscripcions de Peñalba, és la cova de Fortuna (Múrcia), un santuari salutífer dedicat a les Ninfes (González Blanco *et al.* 1996). Els *tituli picti* llatins que inclou, documenten els fidels que van visitar el santuari i les dates en què tenien lloc els rituals, de manera semblant al que es documenta també a Cueva de la Griega de Segòvia (Corchón (coord.) 1997; Corchón *et al.* 2012). L'ús de la llengua llatina en aquests contextos indicaria que les persones responsables del culte local dominaven o almenys coneixien aquesta llengua. També demostra la integració d'aquests cultes durant el procés de romanització fins a Cèsar i August, i possiblement la seva pervivència posterior.

Exemples més propers d'inscripcions sobre parets rocoses que no exclouen una interpretació de culte o simbòlica són la inscripció rupestre de Roda de Ter i el conjunt de dibuixos i inscripcions rupestres de la Cerdanya, que poden admetre una datació des del neolític fins a l'edat mitjana. En un estudi anterior d'aquest territori ja vam abordar la problemàtica del corpus epigràfic ibèric de la Cerdanya (Panosa 1995). Sobre la interpretació d'aquests llocs com a indrets de culte destaquen els treballs de P. Campmajo (Campmajo 1987: 69-82; Campmajo i Untermann 1991: 39-59), el compilador d'aquest conjunt, i també altres estudis més recents (Campmajo i Ferrer 2010; Ferrer 2010; Campmajo 2012; Ferrer 2013). Un altre cas és la inscripció rupestre ibèrica d'Abrigo Bungal (Siete Aguas, València), que compta amb tres línies escrites. S'ha de dir, però, que es tracta d'una inscripció en mal estat de conservació i que, per tant, planteja greus dificultats de lectura, la qual cosa no fa possible una interpretació segura del seu contingut (Fletcher i Silgo 1996-1997; Velaza 2001: 649-650; Orduña 2006: 337 i 464, X.0.74; Moncunill 2007: 79, 173, 238, 386, 431 i 449). En el territori valencià es poden esmentar també les inscripcions ibèriques rupestres de l'abric Tarragó (Villar de l'Arquebisbe, València), publicades recentment (Silgo i Martínez 2012). En darrer lloc, es poden citar els exemples de l'abric de la Reina (Alcalá del Júcar), un indret de culte ibèric (Pérez Ballester 1993), i la cova de La Camareta (Agramón, Hellín, Albacete), que presenta inscripcions en escriptura tartèssica (Pérez Rojas 1993). Un treball de J. de Hoz ofereix un tractament de conjunt de l'epigrafia rupestre (de Hoz 1994).

En general, tots aquests exemples s'associen a la tipologia de santuaris no vinculats aparentment a estructures arquitectòniques per al desenvolupament del culte. En tot cas, els rituals es desenvoluparien a l'aire lliure, prop de les coves, els abrics o les

parets rocoses, on n'han quedat com a testimoni les inscripcions rupestres.

Una darrera consideració fa referència a la possible relació entre les inscripcions ibèriques del Cogul i els gravats esquemàtics que les acompanyen. Aquests dissenys es podien aconseguir amb la mateixa forma d'incisió que les lletres. També es podia haver emprat el mateix tipus d'instrument, molt probablement metàl·lic i de punta fina. En aquest sentit, i pel context en què apareixen, les imatges del Cogul són comparables als gravats lineals de tipus esquemàtic de la Cerdanya, que comprenen símbols, signes abstractes i algunes figuracions zoomorfes o antropomorfes. Aquests dibuixos apareixen en diversos casos en els mateixos llocs on es troben inscripcions ibèriques. Una de les interpretacions que P. Campmajo aporta a aquests gravats és la religiosa, especialment quan les representacions són simbòliques i se situen prop de fonts, llacs i boscos, considerats per aquest autor com a llocs de culte (Campmajo 1987: 72).³⁷ El que s'aprecia és que les parets rocoses de la Cerdanya amb inscripcions ibèriques mostren inscripcions executades per diferents mans, la qual cosa es dedueix dels diferents tipus d'escriptura i de la presència de diferents noms propis en els textos.

En definitiva, el conjunt d'imatges i inscripcions del Cogul permet atribuir al lloc una significació especial. Diverses persones hi acudiren i hi deixaren algun tipus d'expressió. Els dibuixos mateixos ens mostren estils diferents en tècnica i representació que ens remet a èpoques també diferents. Es tracta, doncs, d'un possible santuari que guarda els missatges que els seus freqüentadors van plasmar al llarg del temps amb l'eina comunicativa que tenien a l'abast: el llenguatge figuratiu o l'escriptura.

M. Isabel Panosa Domingo
mpanosa@icac.cat

Isabel Rodà De Llanza
iroda@icac.cat
isabel.roda@uab.cat

Jürgen Untermann († 2013)

Rebut: 13-1-2014
Acceptat: 8-2-2014

37. Sobre la interpretació dels escrits ibèrics en el context cerdà vegeu Panosa 1995, especialment 471-474.

Bibliografia

- ABASCAL, J. M. (1994). *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*. Múrcia.
- ALMAGRO BASCH, M. (1957). Sobre las inscripciones rupestres del covacho con pinturas de Cogul (Lérida). *Caesaraugusta*, 7-8: 67-75.
- ALMAGRO BASCH, M. (1952). *El covacho con pinturas rupestres de Cogul (Lérida)*. Instituto de Estudios Ilerdenses / Diputación Provincial de Lérida. Lleida.
- AQUILUÉ, X. i VELAZA, J. (2001). Nueva inscripción ampuritana. *Palaeohispanica*, 1: 277-289.
- ARRAYÁS, I. (2005). *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss III-I aC)*. Col·lecció Instrumenta, Universitat de Barcelona, 19. Barcelona.
- BELTRÁN, F., JORDÁN, C., MARCO, F. (2005). Novedades epigráficas en Peñalba de Villastar (Teruel). A: *Acta Palaeohispanica IX, Actas del IX Coloquio sobre lenguas y culturas paleohispánicas* (Barcelona 2004). *Palaeohispanica*, 5: 911-956.
- BELTRÁN, F., MARCO, F. (2008). New Inscriptions in the Sanctuary of Peñalba de Villastar (Teruel). A: R. HÄUSSLER i A. C. KING, *Continuity and innovation in religion in the Roman West, Journal of Roman Archaeology*, Suppl., vol. 2. Portsmouth, Rhode Island: 168-184.
- BERNARDO STEMPEL, P. de (2008). CIB. to Lvgei 'HACIA LUGUS' FRENTE A Lvgei 'PARA LUGUS': Sintaxis y divinidades en Peñalba de Villastar. *Emerita*, LXXIV 2: 181-196.
- CAMPMAJO, P. (1987). Elements pour une approche chronologique des gravures rupestres linéaires de Cerdagne. A: *Études Roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*. Le Publicateur. Perpinyà: 69-82.
- CAMPMAJO, P. (2012). *Ces pierres qui nous parlent: Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrénées Orientales) de la fin de l'âge du Fer à l'époque contemporaine*. Éditions Trabucaire. Perpinyà.
- CAMPMAJO, P. i UNTERMANN, J. (1991). Corpus des gravures ibériques de Cerdagne. *Ceretania*, 1: 39-59.
- CAMPMAJO, P. i FERRER, J. (2010). Le nouveau corpus d'inscriptions ibériques rupestres de Cerdagne: Premiers résultats. *Palaeohispanica*, 10: 249-274.
- CASTELLVÍ, G., COMPS, J. P., KOTARBA, J. i PÉZIN, A. (dir.) (1997). *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: via Domitia et via Augusta*. Documents d'Archéologie Française, 61. París.
- CORCHÓN, M.ª S. (coord.) (1997). *La cueva de la Griega de Pedraza (Segovia)*. Memorias 3. Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo. Zamora.
- CORCHÓN, M.ª S., ORTEGA, P., GONZÁLEZ AGUILERA, D., MUÑOZ, Á., RODRÍGUEZ, P., GÁRATE, D. i RIVERO, O. (2012). Nuevas investigaciones en la cueva de la Griega de Pedraza (Segovia). Aportaciones de las geotecnologías al estudio del arte paleolítico. *Espacio, Tiempo y Forma, Serie I, Prehistoria y Arqueología, Nueva Época* 5 (2012): en línia.
- FABRE, G., MAYER, M. i RODÀ, I. (1985). *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*. Diffusion de Boccard. París.
- FATÁS, G. (1980). *Contrebia Belaisca (Botorrita, Zaragoza) II: Tabula Contrebiensis*. Saragossa.
- FERRER, J. (2006). Nova lectura de la inscripció ibèrica de la Joncosa. *Veleia*, 23: 127-167.
- FERRER, J. (2010). La llengua i l'escriptura ibèrica a la Cerdanya. *Ker*, 4: 50-59.
- FERRER, J. (2013). Deux alphabets duals rupestres de Cerdagne. *Sources – Les Cahiers de l'Âne Rouge*, 1: 9-18.
- FERRER, J., GARCIA, D., MORENO, I. i VELAZA, J. (2008). Una inscripción ibèrica sobre plomo procedente del poblado de la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià, Tarragona). *Palaeohispanica*, 8: 203-216.
- FERRER, J., GARCÉS, I., GONZÁLEZ, J. R., PRINCIPAL, J. i RODRÍGUEZ, J. I. (2009). Els materials arqueològics i epigràfics de Monteró (Camarasa, la Noguera). Troballes anteriors a les excavacions de 2002. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia Castellonense*, 27: 109-154.
- FLETCHER, D. i SILGO, L. (1996-1997). Inscripció ibèrica rupestre del Abrigo Burgal (Siete Aguas, Valencia). *Arse*, 30-31: 73-80.
- GÓMEZ MORENO, M. (1949). Suplemento de epigrafía ibèrica. A: *Misceláneas*. CSIC. Instituto Diego Velázquez. Madrid: 283-330.
- GONZÁLEZ, J. R. (1982). Un nou mil·liari romà. *Full informatiu de l'IEI*, 2.
- GONZÁLEZ BLANCO, A., MAYER, M., STYLOW, A. U. i GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, R. (eds.) (1996). El balneario romano y la Cueva Negra de Fortuna (Murcia). Homenaje al Prof. Ph. Rahtz. *Antigüedad y Cristianismo XIII*. Universidad de Murcia.
- GUITART, J., PERA, J., MAYER, M. i VELAZA, JAVIER (1996). Notícia preliminar sobre una inscripció ibèrica encontrada en Guissona (Lleida). A: *Actas del VI Coloquio Internacional sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica* (Coimbra 1994). Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca: 163-170.
- GUTIÉRREZ GARCÍA-MORENO, A., MESTRES, I. i RODÀ, I. (2013). La inscripció més antiga d'Auso (Vic) i el context preaugustal. A: J. LÓPEZ (ed.). *Tarraco Biennial*.

Actes del 1r Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. Govern i Societat a la Hispània Romana. Novetats Epigràfiques. Homenatge a Géza Alföldy (Tarragona 2012). Tarragona: 145-152.

Hoz, J. de (1995). Panorama provisional de la epigrafia rupestre paleohispànica. A: A. RODRÍGUEZ COLMENERO i L. GASPERINI (ed.). *Saxa Scripta* (Inscripciones en roca), *Actas del Simposio Internacional Ibero-Itálico sobre epigrafía rupestre*, Santiago de Compostela 1992: 9-34.

Hoz, J. de (2002). El complejo sufijal -(e)sken de la lengua ibérica. *Palaeohispanica*, 2: 159-168.

IRC II = FABRE *et al.* 1985

JUAN, L. C., BERMÚDEZ, A., MASSÓ, J. i RAMON, E. (1986-1987). Medio natural y medio económico en la industria alfarera: el taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp, Tarragona). *Butlletí Arqueològic*, època V, 8-9: 59-85.

LARA PEINADO, F. (1970). La Ilerda romana. Crítica històrica y relación de materiales romanos de Lérida. *XI Congreso Nacional de Arqueología* (Mérida 1969). Saragossa: 627-662.

LARA PEINADO, F. (1973). *Epigrafía romana de Lérida*. Lleida.

LLADONOSA, J. (1980). *Història de la ciutat de Lleida*. Curial. Barcelona.

LÖRINCZ, B. (2000 i 2002). *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, vol. III-IV. Viena.

MAGALLÓN, M. de los Á. (1987). *La red viaria romana en Aragón*. Diputación General de Aragón. Departamento de Urbanismo, Obras Públicas y Transportes. Saragossa.

MALUQUER DE MOTES, J. (1968). *Epigrafía prelatina de la Península Ibérica*. Instituto de Arqueología y Prehistoria. Universidad de Barcelona. Barcelona.

MARCO, F. i ALFAYÉ, S. (2008). El santuario de Peñalba de Villastar (Teruel) y la romanización religiosa en la Hispania indoeuropea. A: X. DUPRÉ, S. RIBICHINI i S. VERGER (coord.). *Atti del Convegno Internazionale Saturnia Tellus: definizioni dello spazio consacrato in ambiente etrusco, italico, fenicio-punico, iberico e celtico*, Roma: 507-526.

MARQUES DE FARIA, A. (1995). Algumas notas de onomástica ibérica, *Portugalia*, Nova Série, 16: 323-330.

MARQUES DE FARIA, A. (2005). Crónica de onomástica paleo-hispànica (9). *Revista Portuguesa de Arqueologia*, 8.1: 163-175.

MAYER, M., RODÀ, I., CALDERÓN, J. i ÁLVAREZ, A. (1983). La xarxa romana. Aproximació preliminar a la xarxa viària romana de Catalunya. A: *Pla de carreteres de Catalunya any 1983, annex 1, tom 1. Antecedents històrics*. Departament de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya. Barcelona: 3-50.

MLH I = UNTERMANN 1975

MLH II = UNTERMANN 1980

MLH III = UNTERMANN 1990

MLH IV = UNTERMANN 1997

MONCUNILL, N. (2007). *Lèxic d'Inscripcions Ibèriques (1991-2006)*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Barcelona.

MONCUNILL, N. (2010). *Els noms personals ibèrics en l'epigrafia antiga de Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històricoarqueològica LXXXV. Barcelona.

ORDUÑA, E. (2003). Sobre dos posibles topónimos en un plomo ibérico del Camp de Morvedre. *Palaeohispanica*, 3: 137-139.

ORDUÑA, E. (2006). *Segmentación de textos ibéricos y distribución de los segmentos*. Tesi doctoral. UNED.

PANOSA, M. I. (1993). Nuevas inscripciones ibéricas de Catalunya. *Complutum*, 4: 175-222.

PANOSA, M. I. (1995). El paper de la Cerdanya com a nexa entre el territori ibèric del nord i el sud del Pirineu. Problemàtica del seu corpus d'inscripcions ibèriques. A: *Actes del X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà* (Puigcerdà i Oveja 1994). Puigcerdà: 465-478.

PANOSA, M. I. (1996). Elementos sobre la fase de bilingüismo y latinización de la población ibérica. A: *Actas del VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica* (Coimbra, 13-15/10/1994). Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca: 217-246.

PANOSA, M. I. (1999). *La escritura ibérica en Cataluña y su contexto socioeconómico. Siglos v-i aC, Veleia*. Anejos, Series Minor, 13. Vitòria.

PANOSA, M. I. (2002). Inscripció ibèrica procedente de la Joncosa (Jorba, Barcelona). *Palaeohispanica*, 2: 333-353.

PÉREZ BALLESTER, J. (1992). El abrigo de la Reina (Alcalá del Júcar). Ensayo sobre un nuevo modelo de lugar de culto en época ibérica. A: *Estudios de Arqueología Ibérica y Romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester*, Trabajos Varios del SIP, 89: 289-300.

PÉREZ ROJAS, M. (1993). Las inscripciones con escritura tartésica de La Cueva de la Camareta y su contexto onomástico (aportaciones sobre la "celtización" del mundo ibero-tartésico). A: A. GONZÁLEZ BLANCO, R. GONZÁLEZ FERNÁNDEZ i M. AMANTE (ed.). *La Cueva de La Camareta (Agramón, Hellín, Albacete)*. Universidad de Murcia, *Antigüedad y Cristianismo*, 10: 139-266.

PÉREZ VILATELA, L. (1992). Ibérico "egiar" en un epígrafe de Caminreal (Teruel). A: *Estudios de Arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballester*, Valencia: 351-360.

- PITA MERCÉ, R. (1973). El sistema de comunicaciones. *Lérida Paleocristiana*. Ed. Dilagro. Lleida: 103-108.
- RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2002). Índice crítico de formantes de compuesto de tipo onomástico en la lengua íbera. *Cypsela*, 14: 251-275.
- ROLDÁN HERVÁS, J. M. (1975). Itineraria Hispana. *Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*. Anejo de Hispania Antigua. Universidad de Valladolid / Universidad de Granada. Madrid.
- SILES, J. (1981). Iberismo y latinización: nombres latinos en epígrafes ibéricos. *Faventia*, 3: 97-113.
- SILGO, L. (1993). Las inscripciones ibéricas de los mosaicos de Caminreal (Teruel) y Andelos (Navarra). A: I. ADIEGO, J. SILES y J. VELAZA (ed.). *Studia paleohispanica et indogermanica J. Untermann ab amicis hispanicis oblata*, Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona: 281-286.
- SILGO, L. (1994). *Léxico ibérico*. Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas, 1, monografía. Valencia.
- SILGO, L., MARTÍNEZ PERONA, J. V. (2012). Inscripciones ibéricas rupestres del abrigo Tarragón (Villar del Arzobispo, Valencia). *Estudio de Lenguas y Epigrafía Antiguas*, 12: 281-290.
- SOLIN, H. i SALOMIES, O. (1988). *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*. Olms-Weidmann-Hildesheim-Zuric-Nova York.
- TARRAGÓ PLEYÁN, J. (1963). Aportación al estudio del covacho con pinturas de Cogul (Lérida). A: *Actas del VII Congreso Nacional de Arqueología* (Barcelona 1960). Barcelona: 133-139.
- UNTERMANN, J. (1975). *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band I. Die Münzlegenden*. Dr. Ludwig Reichert Verlag. Wiesbaden.
- UNTERMANN, J. (1980). *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band II. Die Inschriften in iberischer Schrift aus Südfrankreich*. Dr. Ludwig Reichert Verlag. Wiesbaden.
- UNTERMANN, J. (1987). Inscripciones sepulcrales ibéricas. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 10: 111-119.
- UNTERMANN, J. (1990). *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*. 2 vol. Dr. Ludwig Reichert Verlag. Wiesbaden.
- UNTERMANN, J. (1997). *Monumenta Linguarum Hispanicarum IV. Die tartessischen, keltiberischen und lusitanischen Inschriften*. Dr. Ludwig Reichert Verlag. Wiesbaden.
- UNTERMANN, J. (2002). Lengua íberica y leyendas monetales. A: *Actas del X Congreso Nacional de Numismática* (Albacete 1998). Madrid: 97-106.
- VELAZA, J. (1993). Una nueva lápida procedente de Civit (Tarragona). *Pyrenae*, 24: 159-165.
- VELAZA, J. (1996a). *Epigrafía y lenguas ibéricas*. Arco Libros, S.L. Madrid.
- VELAZA, J. (1996b). Epigrafía funeraria ibérica. *Estudios de Lenguas y Epigrafía Antiguas*, 2: 251-282.
- VELAZA, J. (1996c). Chronica epigraphica Iberica: hallazgos en epigrafía ibérica en Levante, Cataluña, Aragón y Navarra (1989-1994). A: *Actas del VI Coloquio Internacional sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica* (Coimbra, 13-15/10/1994). Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca: 311-337.
- VELAZA, J. (2001). Chronica epigraphica Iberica II: Novedades y revisiones de epigrafía ibérica. A: VILLAR, F. i FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, M. P. (eds.). *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania. Actas del VIII Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*. Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca: 639-662.